

УДК 94(477)

<https://doi.org/10.17721/1728-2640.2017.132.1.13>Ю. Сорока, д-р іст. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

НАСИЛЬНЕ ПЕРЕСЕЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ З ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ В УРСР У ПОВОЄННІ РОКИ

Досліджуються проблеми примусового переселення радянською владою українського населення з Чехословаччини в західні області УРСР у перші післявоєнні роки. Підняті питання висвітлення проблеми у сучасній українській історіографії. На основі джерел дається зміст і специфіка радянського насильницького примусу переселень, інспірованих міграційних процесів у другій половині 1940-х років. Розкриті основні чинники імміграційної політики тоталітарного режиму щодо України, висвітлені хід, особливості й трагічні наслідки переселення, визначені основні аспекти подальшого дослідження теми. Наведені дані про чисельний склад переселених із Чехії та Словаччини українців та чехів з УРСР. Показані матеріально-побутові, соціально-економічні і морально-психологічні умови проживання переселенців із ЧСР на західноукраїнських землях, наведені численні їх звернення до органів радянської влади з проханням про повернення на залишені землі в Чехії та Словаччині.

Ключові слова: українці, Чехословаччина, західноукраїнські землі, переселення, примус, протести.

Серед етнодемографічних процесів в Україні у перші післявоєнні роки важливе місце посідають міжнародно-депортаційні акції тоталітарного радянського режиму і так званий обмін етнічним населенням. Імперська позиція сталінізму щодо України виразно проявилася в імміграційній політиці радянської влади, у проведенні якої використовувались всі фактори – політичні, економічні, духовні, етнопсихологічні, географічні і навіть родинно-сімейні. Прикриваючись гаслами загальноукраїнських та загальнодержавних інтересів та пріоритетів цілісності націй і народів, радянський режим уже в перші післявоєнні роки розгорнув масштабне повернення шляхом переселення українців в Україну із Чехословаччини, Румунії, Франції, Болгарії та інших країн. Розрахунок партійно-радянського керівництва здавалося був безпрограшним: десятки тисяч мешканців українських земель, які, тікаючи від національного, соціально-економічного, духовного гніту царської Росії, інших іноземних держав у XIX столітті та у 1920 – 1930-ті роки залишили батьківські землі, будуть задоволені правом повернутися у рідні краї. Як вагомий додаток до цього, проводилася масова і досить активна пропаганда за межами УРСР-СРСР переваг соціалістичного будівництва, особливо в галузі освіти, соціальної сфери, працевлаштування, успіхів колективного господарювання на селі тощо.

У контексті переселенських і депортаційних акцій радянського режиму стосовно західноукраїнського населення важливе значення має осмислення повернення в Україну українців з Чехословаччини. В історіографії проблеми важливе значення для розуміння складних суспільно- та етнополітичних процесів на західноукраїнських землях мають узагальнюючі праці з історії України та тематичні дослідження, зокрема С. А. Макаруча [2], І. Г. Біласа [1], І. М. Мищака [3], В. І. Сергійчука [4]. Окремі аспекти форсованої трансформації структури населення краю в повоєнний період висвітлено у працях П. Панченка, П. Когута, О. Луцького, І. Терлюка, С. Ткачова, В. Гулея. Незважаючи на наявну історіографію політичних, етнодемографічних, соціально-економічних і культурних процесів на західноукраїнських землях в післявоєнний період, спеціальних робіт, у яких би розглядалися причини, суть та наслідки переселення в західні області УРСР українців з Чехословаччини, не має. В новітніх дослідженнях увага і надалі

зосереджується на глобальних питаннях, дається загальна характеристика тогочасних суспільно-політичних подій, але без належного їх аналізу з погляду антропологічного підходу.

Одночасно залишається багато питань лише поставлених або недосліджених, зокрема, зміст і специфіка радянського насильницького механізму примусу до українського населення через примусові депортації, переселення, інспіровані міграційні процеси.

Потребує наукового узагальнення й осмислення організація, хід, особливості й трагічні наслідки переселення українців з Чехословаччини в УРСР у післявоєнні роки.

Катастрофічні демографічні втрати західноукраїнського регіону в роки воєнного лихоліття, в період післявоєнних репресій призвели до значного зменшення виробничого потенціалу краю. Так, з однієї сторони радянська влада заповнювала ті масштабні демографічні прогалини, з іншої – імміграційні процеси сприяли розвитку асиміляційних та етнороз'єднуючих явищ, поступово зменшуючи співвідношення автохтонного етносу, ведучи потужну ідеологічну обробку населення з метою уніфікувати його життя в межах радянської системи.

10 липня 1946 р. в Москві була підписана угода між урядами СРСР і Чехословаччини про переселення громадян української, російської, білоруської національностей з території ЧСР, які оселилися тут до 1939 року та чехів і словаків із Радянського Союзу, в основному із західного регіону УРСР. Статті угоди також пропонували принципи добровільності переселення, відповідної матеріальної компенсації, забезпечення житлом тощо. Окремим пунктом було записано, що в разі не виконання пунктів угоди тим чи іншим переселенцям дозволяється в шестимісячний термін подати заяви на предмет повернення на залишені території [5, арк. 10, 13].

Згідно з угодою на території двох держав були утворені відповідні органи з переселення. В УРСР переселенням чехів і словаків займалися 8 райпредставництв, що діяли на території Волинської, Рівненської, Житомирської, Кам'янець-Подільської, Тернопільської областей. В даних областях було зареєстровано 10 395 сімей, з них 33 803 особи, які згодилися на виїзд в ЧСР. На 1 квітня 1947 року з території УРСР було відправлено 21 453 чехів і словаків [6, арк. 17].

По областях:

№ з/п	Назва області	Кількість сімей	Кількість осіб
1.	Волинська	179	5 738
2.	Житомирська	1 152	4 306
3.	Кам'янець-Подільська	251	962
4.	Рівненська	3 304	10 447
5.	Тернопільська	Дані відсутні	Дані відсутні

У звітах райпредставництв зазначалося, що чеське і словацьке населення залишило на Україні в належному стані господарства, будинки, в більшості своїм цегляні, фруктові сади та земельні ділянки [6, арк. 129-130]. Українцям з Чехословаччини було дозволено поселятися у Волинській та Рівненській областях. На початок 1948 р. у Волинській області налічувалося вже 670 сімей, а у Рівненській 1 839 сімей переселенців-українців з Чехословаччини [5, арк. 61-63]. Переселенці-українці ще при перетині кордону СРСР в м. Мукачеві зіткнулися з жорстокою реальністю радянського життя – у них було забрано весь запас картоплі з обіцянкою повернути при приїзді на місце проживання. Але на місцях розселення ніякої видачі не відбулося, в результаті чого проводити посадку під новий урожай було нічим. Незважаючи на те, що області і районні організації ще за два місяці були проінформовані про прибуття перших ешелонів з переселенцями, більшість з них ніяких заходів щодо зустрічі, перевезення і поселення не провели. Так, у наслідок того, що у Млинівському і Рівненському районах прибулих ніхто не зустрічав, переселенці знаходилися на станціях виваження від 3-х до 7-ми днів і змушені були наймати автотранспорт по 4-6 тис. крб. Ті сім'ї, котрі не мали грошей, розраховувалися борошном і зерном [5, арк. 65]. На місцях поселення з'ясувалось, що більшість будинків, залишених словаками і чехами, вже зайняті, а тому 80 % новоприбулих змушені були підселятися в оселі місцевих жителів і переселенців із Польщі. В селі Шклінь Горохівського району Волинської області 8 сімей українців із Чехословаччини були розміщені в 3-х колишніх чеських будинках: в одному будинку поселилися 3 сім'ї переселенців з ЧСР, 3 сім'ї переселенців із Польщі, тут-же був розміщений медпункт і мав квартиру дільничний уповноважений і акушерка. В другому будинку перебували: 2 сім'ї переселенців з ЧСР, сілрада і сім'я переселенців із Польщі.

Спеціально утворені в усіх районах комісії замість вирішення питань розселення новоприбулих в основному займалися розподілом будинків серед місцевих працівників і між собою. Значна частина переселенців на початок 1948 р. не отримала відповідних документів навіть на ту частину помешкань, де вже проживали, на передачу їм присадибних ділянок орної землі. Так штучно підігрівалася ворожнеча між українцями-переселенцями з Польщі і ЧСР, з однієї сторони, і переселенцями загалом і місцевим населенням – з іншої. Повсюдно затримувалася виплата грошових і матеріальних компенсацій за залишені в Чехословаччині майно, худобу тощо. З настанням холодів 203 дітей переселенців з 635 не пішли в школи у Волинській області із-за відсутності взуття та теплої одягу. Вже восени 1948 року райвійськкомати Волинської і Рівненської областей розпочали призив у Червону армію переселенців 1928 року народження, а хто не з'являвся добровільно за повістками, під охороною озброєних солдатів силою доставляли на призовні пункти [6, арк. 156].

Ці та інші заходи викликали відповідний протест. Матеріально-побутові, соціально-економічні і морально-психологічні умови проживання переселенців з ЧСР виявилися настільки важкими, що ЦК КП(б)У і РМ УРСР змушені були наприкінці 1947 – початку 1948 рр. двічі приймати відповідні постанови, відряджати спеціальні бригади партійно-радянських працівників для покращення умов проживання новоприбулих.

До важких матеріально-побутових умов додалися ще й перші "радоші" масової колективізації на західно-українських землях. У всіх селах Волинської і Рівненської областей радянські органи при створенні колгоспів відірали цілі ділянки добротної орної землі переселен-

ців та виділяли гірші і віддалені землі з метою примусити селян вступити в колгосп. Незважаючи на методи примусу і розгорнутої широкої агітаційно-пропагандистської компанії, селяни-переселенці не хотіли вступати в колгоспи. Так, в селі Новосілки Горохівського району Волинської області під час проведення загальних зборів на запитання секретаря райкому партії М. Рудакової чому селяни відмовляються вступати у колгосп, колишній житель с. Малдер Кажмаринської округи Словаччини І. Мархевко відповів: "Я пройшов Болгарію, Польщу, Францію, Чехословаччину, знаю всі мови, але гіршого життя чим в СРСР я ніде не бачив, тут мені прийшлося їсти навіть траву. Тут багато голодуючих ходять з торбами, а причина цього – колгоспи. Навіщо ви демонструєте кінофільми про колгоспи, я свою сім'ю в колгосп не допущу. Коли я жив в Чехословаччині, саяв по 19 мішків пшениці, по 7 мішків жита, утримував декілька корів, відразу для всієї сім'ї купував по 11 пар взуття, а тут що? Нічого немає, всі мучаться. Попробуй що проти сказати, як відразу арештують. Якщо у кого побачать гарного коня, корову і в кімнаті чисто, відразу його в Сибір – куркуль. А у нас ще доплачували тим у кого добрі коні" [6, арк. 146].

Вже з перших днів перебування в УРСР переселенці масово почали звертатися до вищих органів влади з проханням про повернення на залишені землі в Чехії та Словаччині. Так, у листі жителів села Липи Теремнівського р-ну Волинської області на ім'я голови Президії Верховної Ради СРСР М. Шверника говорилось: "Настійно просимо Вас дати дозвіл на право повернення нас у Чехословацьку Республіку, так як ми маємо право протягом шести місяців вимагати пропуск на свою батьківщину ... Причинами цього є: чехословацьке населення не прижилося тут; велика скученість людей, в одному будинку живемо по 3-4 сім'ї. Ми не виявили бажання їхати в Західну Україну, але нам сказали, що якщо ми самі не поїдемо, то нас відправлять у примусовому порядку з дозволом взяти з собою лише 30 кг хліба і продуктів". У зверненні представників усіх населених пунктів Волинської і Рівненської областей від 22 січня 1948 р., де проживали переселенці з ЧСР, відзначалося: "... Ми вже кілька разів подавали прохання повернути нас додому в Чехословаччину, але до цих пір ніякої відповіді не отримали. Ми вже нічого не хочемо. Ми згодні всі розтрати відшкодувати, щоб отримати перепустку через кордон і вернутися на своїх власних підводах. Просимо дати нам відповідь до 15 березня" [5, арк. 14-16, 24-25].

28 лютого 1948 р. всі листи були переправлені з Москви до Києва з поміткою: "Товарищу Хрущову М. С. Направляю Вам на вирішення заяв опантів* з Чехословаччини. М. Шверник" [5, арк. 3].

Державне керівництво Української РСР вирішило проблему оригінально, в дусі сталінських часів. Сотні осіб, чії підписи стояли у зверненнях, були взяті під особливий нагляд органів держбезпеки з відповідною характеристикою на кожного. Ось деякі з документів: "Вільчик Петро Михайлович, 1893 р. народження, житель села Навини, Млинівського р-ну, Рівненської обл. Сім'я складається з 4 осіб, з них двоє працездатні. Є одним з ініціаторів нелегального виїзду через кордон в Чехословаччину; серед населення проводить антирадянську агітацію, направлену проти проведення відповідних заходів, заявляє: "що ніколи не збирався бути радянським громадянином і ніколи їм не буду. На займ не підпишусь, поїду назад в Чехословаччину. Мене об-

* Опант – той, що вільно обрав громадянство відповідно до договору чи іншого правового акту.

манули". Інший переселенець Папич Григорій Іванович, 1923 р. народження, житель с. Молодово-І Дубнівського р-ну, Рівненської обл. Він неодноразово організовував нелегальні зборища чеських переселенців, на яких проводив агітацію за повернення в Чехословаччину, а також збирав підписи і гроші для відправки "ходоків" в Москву з скаргою. Особисто сам їздив два рази в Москву в Президію Верховної Ради СРСР і Чехословацьке посольство. В даний момент Попич готується до виїзду в Чехословаччину на власних підводах".

За даними начальника Дубнівського райвідділу МДБ, мав місце факт, коли один з переселенців нелегально відвідав Чехословаччину, де мав зустріч з деякими членами опозиційних партій, від яких отримав завдання підняти всіх переселенців, направити їх до кордону, де їм буде надана допомога в переході кордону, після чого опозиція оголосить на весь світ про цей факт [7, арк. 80-84].

У кожному області також були надіслані комісії ЦК КП(б)У, які констатували грубі порушення органами влади на місцях в організації і проведенні господарського влаштування, масово-політичної і культурно-освітньої роботи серед переселенців з Чехословаччини. За звітом комісії, яка працювала у Волинській обл., її членами була проведена наступна робота:

"1. Більшості переселенців із Чехословаччини роз'яснено про неможливість вирішення питання про їх повернення в Чехословаччину.

2. Виявлена велика кількість будинків, які потрібно звільнити від осіб, які незаконно поселені в них.

3. Підготовлено матеріал для обговорення на бюро обкому КП(б)У 28 квітня 1948 р. питання про усунення недоліків в господарському влаштуванні переселенців із Чехословаччини" [7, арк. 97-99].

Рішенням бюро Волинського обкому КП(б)У секретарі райкомів і голови райвиконкомів зобов'язувались посилити організаційну й масово-політичну роботу серед переселенців, виділивши для цього політично підготовлених агітаторів, які б роз'яснювали правильно радянські закони. Зобов'язано було облспоживспілку покращити постачання товарами ті села, де проживають переселенці, а облфінвідділу і райвиконкомам до 15 травня 1948 р. виявити всіх багатодітних матерів, які мають право на отримання допомоги та урядових нагород. У Луцькому районі, де були виявлені грубі порушення в господарському влаштуванні переселенців, секретарю райкому Сіробабі була оголошена догана.

У цьому ж рішенні бюро обкому констатувало, також, що "... до 1-го травня було переселено в кращі будинки 7 сімей. В області нині приступили до відселення осіб, які проживають в будинках переселенців з Чехословаччини. Всього необхідно відселити біля 400 сімей. Останнім часом більшість переселенців, які прибули з Чехословаччини передумали повернутися назад і енергійно приступили до сівби і домашнього влаштування. Для проведення агітаційно-масової роботи з переселенцями створені і послані в більшість сіл культбригади, а також кіно-передвижки для демонстрації кінофільмів. В 6-ти селах, де є клуби, 1-го і 2-го травня були підготовлені спектаклі" [7, арк. 99].

Незважаючи на подібного роду прийняті заходи становище більшості переселенців не змінилося на краще і в наступні роки. На початку 1952 р. сотні сімей все ще продовжували жити по 2-3 родини в одному будинку, а то й в землянках; до кінця не були проведені взаєморозрахунки з 177 господарствами у Волинській і 270 Рівненській областях. Продовжувалась практика розбазарювання будинків, які мали передаватися переселенцям. Тому не припинявся потік листів громадян з обла-

стей з проханням повернути їх назад у Чехословаччину [8, арк. 10-12].

24 червня 1952 р. ЦК КП(б)У змушений був прийняти постанову "Про незадовільне господарське влаштування переселенців з Польщі і Чехословаччини в Ківерцівському районі Волинської області", в якій зобов'язав всі обкоми західних областей України до 15 серпня доповісти про виконання даного рішення. Та по закінченню терміну виконання постанови, в тому ж Ківерцівському районі, ще 132 господарства вихідців із ЧСР проживали декількома сім'ями в одному будинку, а з 163 господарствами не було вирішене питання про взаєморозрахунки [8, арк. 4-5].

Ось так проходила ще одна, не менш трагічна акція переселення. Лише в часи так званої "хрущовської відлиги", на початку 1960-х років, було дозволено певній частині українців із Чехословаччини повернутися у свої краї. Переселення українців із Чехословаччини, як із інших країн, супроводжувалося тягарем масового насильного переміщення тисяч сімей, зміною місця проживання, розлученням цілих українських громад, сіл і містечок, важкими господарськими і незадовільними побутовими умовами, травмами морально-психологічного характеру.

Незважаючи на помітне зростання чисельності наукових праць, присвячених складним суспільно-політичним, соціально-економічним, культурним та демографічним процесам, що відбувалися в межах українського соціуму в період 1940-1950-х років, чимало проблем, пов'язаних з вимушеним переселенням українців з Чехословаччини, Румунії, Болгарії та інших країн, і досі залишаються малодослідженими. Поза увагою дослідників залишаються особливості облаштування переселенців з Чехословаччини на нових місцях поселення, їх адаптація до нових життєвих реалій та їх подальша доля. Корисними будуть наукові розвідки щодо зворотного повернення українців в Чехію та Словаччину у 1960-ті роки.

Список використаних джерел

1. Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917 – 1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: [у 2-х кн.] / І. Г. Білас. – К.: Либідь, 1994. – Кн. 1. – 432 с.
2. Макарчук С. А. Етнічна історія України / С. А. Макарчук. – К.: Знання, 2008. – 472 с.
3. Мишак І. М. Інкорпорація та радянська на західноукраїнських землях (1939 – початок 1950-х рр.): історіографія / І. М. Мишак. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2010. – 509 с.
4. Сергійчук В. Український звид: [у 5-ти т.] / В. Сергійчук. – К.: Українська видавнича спілка, 2005. – Т. 2: Волинь. 1939 – 1955. – 840 с.
5. Центральний державний архів громадських об'єднань України, м. Київ, ф. 1, оп. 23, спр. 2165: Облаштування евакуйованого населення, 172 арк.
6. Там само, ф. 1, оп. 23, спр. 4352: Про переселення громадян української, російської і білоруської національностей із Чехословаччини в УРСР і громадян чеської і словацької національностей з території колишньої Волинської губернії в Чехословаччину, 158 арк.
7. Там само, ф. 1, оп. 24, спр. 1712: Довідка про переселенців із Чехословаччини, які проживають на території Рівненської області, 99 арк.
8. Там само, ф. 1, оп. 24, спр. 1713: Питання господарського облаштування переселенців з Польщі і Чехословаччини. Квітень-червень 1952 р., 210 арк.

References

1. BILAS, I. H. (1994) *Represyivno-karalna systema v Ukraini. 1917 – 1953: Suspilno-politychnyi ta istoryko-pravovyi analiz*: [in 2 vol.]. Vol. 1. Kyiv: Lybid.
2. MAKARCHUK, S. A. (2008) *Etnichna istoriia Ukrainy*. Kyiv: Znannia.
3. MYSHCHAK, I. M. (2010) *Inkorporatsiia ta radianizatsiia na zakhidnoukrainskykh zemliakh (1939 – pochatok 1950-kh rr.): istoriiohrafia*. Kyiv: Instytut zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy.
4. SERHIICHUK, V. (2005) *Ukrainskyi zdvyh*: [in 5 vol.]. Vol. 2. Kyiv: Ukrainska vydavnycha spilka.
5. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy, Kyiv, fond 1, opys 23, sprava 2165: Oblashtuvannia evakuiovanoho naselennia, 172 arkushi.
6. Ibid., fond 1, opys 23, sprava 4352: Pro pereselennia hromadian ukrainskoi, rosiiskoi i biloruskoi natsionalnostei iz Chekhoslovachchyny v

URSР i hromadian cheskoj i slovatskoj natsionalnostei z terytorii kolyshnoi Volynskoi hubernii v Chekhoslovachchynu, 158 arkushiv.

7. Ibid., fond 1, opys 24, sprava 1712: Dovidka pro pereselentsiv iz Chekhoslovachchyny, yaki prozhyvaiut na terytorii Rovenskoj oblasti, 99 arkushiv.

8. Ibid., fond 1, opys 24, sprava 1713: Pytannia hospodarskoho oblashtuvannia pereselentsiv z Polshchi i Chekhoslovachchyny. Kvitencherven 1952 r., 210 arkuhiv.

Надійшла до редколегії

Y. Soroka, Dr. habil. (History), Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

FORCED RESETTLEMENT OF UKRAINIANS FROM CZECHOSLOVAKIA TO UKRAINIAN SSR IN POSTWAR PERIOD

In this paper we are looking at the problem of Ukrainian's forced resettling from Czechoslovakia to Western Ukraine during the first after-war years. We bring under question sufficiency of research on this topic in the Ukrainian historiography. Based on primary sources we analyze and characterize the Soviet forced resettling of different nations in late 1940s. We also reveal the main drivers for such an immigration policy of the Totalitarian State in Ukraine, its course, peculiarities and tragic consequences for the people. The total quantity of Ukrainian and Czech migrants was found out. We described everyday life, social and economic conditions, psychological perception of migrants from Czechoslovakia to Western Ukraine based on their appeals to Soviet authorities to bring them back to Czech and Slovakia. It was only during the so-called Khrushchev's "The Thaw" ("Ottepel") at the beginning of 1960s that the part of forced migrant was ought to return to their homeland. In addition, it was important to us to outline several trends for the further research.

Key words: Ukrainians, Czechoslovakia, Western Ukraine, resettling, constraint, protests.

УДК 947(477)(093)"1917/1921"

<https://doi.org/10.17721/1728-2640.2017.132.1.14>

В. Щербатюк, д-р іст. наук, проф.
Національна академія внутрішніх справ, Київ, Україна,
Ю. Орищенко, учитель історії та права
Гімназія № 257 "Синьоозерна" – навчальний заклад
I–III ступенів акредитації, Київ, Україна

ВІДОБРАЖЕННЯ СЕЛЯНСЬКОГО ПОВСТАНСЬКОГО РУХУ В УКРАЇНІ 1917 – 1921 РР. В УКРАЇНСЬКІЙ ДОРАДЯНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Присвячується сторіччю Української революції 1917 – 1921 рр.

Проаналізовано висвітлення селянського повстанського руху 1917 – 1921 рр. в українській дорадянській літературі. Визначено здобутки дорадянських авторів, зокрема, у дослідженні селянського повстанського руху означеного часу. Виокремлено фактологічний матеріал щодо повстанства та здійснено узагальнення дослідницьких оціночних аспектів.

Зокрема встановлено, що в українській дорадянській літературі існувало небагато праць, у яких висвітлювався селянський повстанський рух 1917 – 1921 рр. Одними із перших таких спроб були науково-публіцистичні твори М. Грушевського, окремі праці І Крип'якевича, спогади Є. Чикаленка та ін. Особливу увагу на висвітленні долі селянства та його протестного руху зосередив видатний історик М. Грушевський, проте здійснив він це у контексті дослідження Української революції. Незважаючи на це його роботи стали вагомим джерелом у дослідженні селянського повстанського руху означеного часу.

Водночас доведено, що в українській дорадянській літературі робіт, в яких селянське повстанство розглядалось як безпосередній об'єкт дослідження або як цілісність у контексті Української революції, відсутні. Проте історіографічний аналіз праць показав, що вже на початковому етапі Української революції 1917 – 1921 рр. з'явилися перші твори, які можна розглядати як протоісторіографію селянського повстанського руху.

Ключові слова: селянський повстанський рух 1917 – 1921 рр., селянство, революція, дослідження, українська дорадянська література, історіографія.

Революція 1917 – 1921 рр. пробудила інтерес до історії України. Д. Дорошенко справедливо відзначав: "Відродження нашого національного життя з початком революції викликало нечуваний попит на українську книжку" [21, с. 212]. Цьому сприяла тогочасна лібералізація суспільно-політичного життя та посилення гласності, піднесення видавничої справи. Велике значення для зростання національної свідомості мали спогади, наукові та публіцистичні дослідження, де розкривались замовчувані проблеми історії України, окреслювались майбутні орієнтири українського народу. І. Крип'якевич у спогадах писав: "Революція підняла високо культурне життя України – появилось багато нових часописів, журналів, видавництв" [24, с. 114]. Додамо, що українські періодичні видання та книги почали друкуватися в усіх регіонах України, і навіть в окремих повітових містечках та за межами України. Так, у газеті "Звенигородська зоря" за 5 червня 1917 р. повідомлялось, що на травень 1917 р. лише в Росії читач одержував 16 газет та журналів українською мовою.

Досить часто з тогочасних періодичних видань, які вміщували полемічні або просто інформативні статті,

черпаємо конкретні відомості про селянський повстанський рух. Зокрема, на сторінках газети "Нова рада" [26; 30] наприкінці грудня 1918 р. та в перших числах січня 1919 р. вміщено листи Звенигородського повітового отамана М. Павловського та керівника селянського збройного повстання літа 1918 р. у Звенигородському повіті на Київщині Л. Шевченка. З полеміки авторів дізнаємося в загальних рисах про причини повстання, його хід та наслідки. Проте й ці скіпні відомості дають підстави говорити про протест селян України щодо присутності та поведінки німецьких й австро-угорських військ, твердити про формування вже влітку 1918 р. невдоволення селянських мас гетьманським правлінням.

Попри те, що ідейно-політичне спрямування видань досить часто визначалось політичними поглядами видавців, у працях даного періоду простежувалась тенденція до викладу матеріалу в дусі об'єктивізму. Студії українських дорадянських авторів будувалися на наукових методологічних засадах та світоглядних орієнтирах. Сучасні вітчизняні дослідники у своїх працях підтверджують тогочасні їхні матеріали документами архівів [22; 32]. Так, обґрунтованими архівними документа-